

Hodovský, Ivan

Pojem světový názor v dílech klasiků marxismu-leninismu

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1974-1975, vol. 23-24, iss. B21-22, pp. [159]-184

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106365>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Z konference „O vědeckém světovém názoru a jeho utváření“

IVAN HODOVSKÝ

POJEM SVĚTOVÝ NÁZOR V DÍLECH KLASIKŮ MARXISMU-LENINISMU

Pojem světový názor je z hlediska svého vzniku a původního obsahového určení úzce spjat s buržoazní filozofií.¹ Transcendentální idealismus Kantovy, Fichtovy a do jisté míry také Hegelovy filozofie, později zejména iracionalismus a historicismus Diltheyovy teorie světových názorů vtiskují této kategorii převážně subjektivistický obsah a „světový názor“ jako pojem odrážející pouhé „mínění“, staví do protikladu vůči údajně neangažovanému, nadtřídnímu a vědeckému „poznání“. Proti subjektivistickým a relativistickým teoriím staví soudobý marxismus svou vlastní koncepci *vědeckého světového názoru*, kterou chápe jako poznání procesů existujících v objektivním světě a současně jako projekci dějinných a třídně společenských potřeb a zájmů proletariátu. Tato protikladnost obsahů buržoazního a proletářského světónázorového učení byla již nejednou předmětem vědecké, historicko-filozofické a sociologické analýzy. Ostatně samotný obsah marxisticko-leninské filozofie možno z tohoto hlediska považovat za jeden ze způsobů vyjádření zmíněného protikladu. Doposud však stála poněkud stranou otázka, *jak se tento kontradiktorní vztah projevuje ve vlastním výkladu pojmu světový názor* – tedy nejenom v obsahovém zaměření jednotlivých světónázorově relevantních výpovědí, nejenom v jejich společenských souvislostech a implikacích, nýbrž také ve způsobu definování toho, co „světový názor“ vyjadřuje a co pojmenovává, respektive v odlišení a vysvětlení dalších terminologických přívlastků, které mají blíže specifikovat marxistické pojetí světónázorové problematiky a odlišit tak vlastní koncepci vidění a nazírání světa od názorů a koncepcí jiných. Uvedený problém nás přivádí nevyhnutelně ke studiu toho, *jak používají pojmu světový názor zakladatelé a klasikové marxisticko-leninské filozofie*, především Karel Marx, Bedřich Engels a V. I. Lenin.

¹ Srov. Ivan Hodovský: *K otázce vzniku a významu pojmu světový názor ve filozofii*, SPFFBU 1974 (B 20), str. 31–38.

I

S Marxovým jménem bývá tradičně spojováno pojetí světového názoru jako „kvintesence doby“² a dále jako způsobu „prakticko-duchovního osvojení světa“.³ Ani v prvním a ani ve druhém z uvedených případů se však nejedná o definici marxistického světového názoru. Jde spíše o marxistické pojetí a marxistický výklad světového názoru jako společensko-historického a sociálně psychologického jevu v obecném slova smyslu. Obojí charakteristika sice logicky vyplývá z Marxova filozofického přesvědčení a určitého zcela specifického způsobu myšlení, koresponduje tudíž s jeho vlastní světonázorovou orientací, nicméně sama o sobě ještě nespecifikuje v dostatečné míře to, čímž se marxistický světový názor odlišuje od jiných světonázorových koncepcí, který světový názor plní historicky a společensky progresivní a který naopak konzervativní úlohu, který se více a který naopak méně přibližuje pravdivému a vědecky odůvodněnému zobrazování objektivní reality.

Pokud se jedná o vlastní marxistická světonázorová hlediska a myšlenky, Marx zpravidla pro jejich souhrnné pojmenování termínu světový názor nepoužívá. Všude tam, kde bychom dnes mohli aplikovat pojem světový názor, se v Marxových pracích setkáváme s jinými, mnohem konkrétnějšími termíny — například: materialismus a idealismus, dialektika a metafyzika, komunismus a kapitalismus, věda, resp. skutečná věda a ideologie apod.⁴

Tato terminologická zvláštnost, kontrastující s poměrně častým a lze říci zcela běžným používáním pojmu v pozdějších marxistických teoretických pracích, není podle našeho názoru úkazem nahodilým. Vyplývá naopak z celkového zaměření Marxovy vědeckofilozofické činnosti i z tehdejší kulturně historické situace.

Pro Marxův způsob filozofického myšlení i světonázorového přesvědčení je příznačné, že v rané fázi tvůrčí činnosti podrobuje řadu kategorií a s nimi spjatých ideologicko-filozofických disciplin velmi přísné kritice. Všude tam, kde pojem může vyvolat nebo vyvolává představy spjaté s nevědeckou spekulací, snaží se buď o jeho novou interpretaci, o naplnění tohoto pojmu novým obsahem, více odpovídajícím skutečnosti, nebo prostě pojem odvrhne jako „solistický balast“ a usiluje o jeho nahrazení jinými slovními prostředky. Známé jsou příklady Marxova výkladu pojmů věda a dialektika na jedné straně a pojmů filozofie a ideologie na straně druhé.

Dalším důvodem, který se zdá vysvětlovat Marxovu určitou nedůvěru

² S odvoláním na toto Marxovo pojetí je světový názor definován např. ve *Slovníku marxisticko-leninské sociologie*. V originále zní příslušná pasáž takto: „Weltanschauungen bringen, da sie letzten Endes in den gesellschaftlichen Verhältnissen ihrer Epoche wurzeln und somit die ‚geistige Quintessenz ihrer Zeit‘ (Marx) sind, in jeweils konkret-historischer Weise die grundlegenden Interessen sozialer Gruppen und besonders Gesellschaftsklassen zum Ausdruck.“ (*Wörterbuch der marxistisch-leninistischen Soziologie*, Berlin 1969, str. 507.)

³ K pojetí světového názoru jako duchovně praktického osvojení světa srov. dále V. I. Šin k a r u k: *Metodologičeskije aspekty formirovanija naučno-ateističeskogo mirovozzrenija*, Voprosy filosofii 1974, . 5, str. 81.

⁴ Jedná se především o první společná díla Marxova a Engelsova *Svatá rodina* a *Německá ideologie*.

k obecným pojmům a zejména k filozofickým kategoriím – kam tedy možno zařadit i pojem světový názor – je zejména u mladého Marxe důraz na kritičnost a vědeckost myšlení. „Tam, kde přestává spekulace,“ píše v Německé ideologii, „... začíná skutečná pozitivní věda, zobrazení praktického činného uplatnění, praktického vývojového procesu lidí. Přestává fráze o vědomí, místo nich musí nastoupit skutečné vědění. Jakmile se začne zobrazovat skutečnost, ztrácí samostatná filozofie půdu pro svou existenci. Na její místo může nastoupit nanejvýše souhrn nejobecnějších závěrů, které se dají vyabstrahovat ze zkoumání historického vývoje lidí. Samy o sobě, odděleny od skutečných dějin, nemají tyto abstrakce vůbec žádnou cenu. Mohou sloužit jen k tomu, aby usnadňovaly uspořádání historického materiálu, aby naznačily pořadí jednotlivých vrstev. Rozhodně ale nepodávají nějaký návod nebo schéma, podle něhož by bylo možno přistříhovat dějinné epochy, jako to dělala filosofie. Potíž naopak začíná teprve tehdy, když se pustíme do zkoumání a pořádání materiálu, ať už z nějaké minulé epochy, nebo ze současnosti, když začneme se skutečným zobrazením. K odstranění těchto obtíží jsou nutné předpoklady, které tu naprosto nemůžeme uvádět; vyplynou teprve ze studia skutečného životního procesu a činnosti individuů v každé epoše.“⁵

V případě, kdy Marx klade takový důraz na kritiku filozofie, kritiku opírající se o „skutečnou“, „pozitivní“ vědu, otázka světového názoru v podobě, s jakou se setkáváme v buržoazní filozofii, ustupuje pochopitelně do pozadí. Marxovi nejde o registraci a pouhé pořádání názorů, tedy o nepodložené spekulace a subjektivní „mínění“, nýbrž o skutečné „vědění“. Znamená to však, že Marxova preference vědeckého poznání již předem vylučuje z okruhu racionálních otázek životně názorová a světonázorová hlediska?

Novodobá buržoazní marxologie se snaží na tuto otázku odpovědět kladně a Marxovu vědeckou filozofii postavit do protikladu vůči světonázorovému, což podle jejich názoru současně znamená nevědeckému učení Engelsovu a Leninovu. Tvrdí, že soudobý dialektický materialismus nelze odvodit přímo z Marxových raných prací, že má svůj základ teprve v Engelsově světonázorovém učení.⁶

Podle našeho názoru takové hledisko neodpovídá skutečnosti, a to jak v případě pozdních prací Marxových, tak také jeho filozofických děl napsaných před rokem 1848. Marxova kritika filozofického abstraktivismu a nepodložených idealistických spekulací sama o sobě nepodmiňuje „sciencistický“ přístup ke světu. Z předchozího citátu je naopak patrné, že Marxovi jde především o obsah poznání, hlavně o to, co poznáváme, zda a jak naše poznání zobrazuje skutečnost, zda je tedy vskutku pravdivé.

Marx se kromě toho nespokojuje s pouhým teoretickým poznáním, s poznáním pro poznání; klade si naopak za cíl přeměnu poznání ve skutečnost.

⁵ K. Marx, B. Engels: *Německá ideologie*; cit podle Marx–Engels: *Spisy*, sv. 3, Praha 1962, str. 41.

⁶ Zcela explicitně je tento názor obsažen v jednom z úvodních komentářů ke sborníku dokumentů a výňatků z děl klasiků marxisticko-leninského učení, který sestavil západoněmecký marxolog I. Fetscher. Srov. I. Fetscher: *Der Marxismus in Dokumenten*, předml. k oddílu „Weltanschauung“; München 1967, str. 163 a násl.

To, že mu jde o nahrazení spekulace o světě pravdivým poznáním světa, má svůj základ ve zcela primární, objektivní potřebě přeměny tohoto světa — především světa společenského, v důsledcích ovšem i světa přírodního. Usiluje o sociální revoluci a pro tuto dalekosáhlou přeměnu hledá a nachází důvody jak ve skutečnosti samotné, v její společenské podstatě, tak také v dosavadních způsobech poznávání skutečnosti, v jeho úspěších i v jeho nedostacích, chybách, v závěrech, které vedly při hledání lepší budoucnosti lidstva do slepých uliček.

Když Marx zdůrazňuje potřebu skutečně vědeckého poznávání, nemá na mysli přímo rozpracování světového názoru v podobě uceleného systému, nicméně jeho úsilí o obecné a přitom objektivní poznání světa klade základy nové, *vědecké světónázorové orientace*.

Toto Marxovo filozofické a současně světónázorové přesvědčení, možno přímo říci „vyznání“, je snad nejvýstižněji vyjádřeno v myšlence jednoty *materialismu, reálného humanismu a socialismu, resp. komunismu*. Nejvíce pozornosti věnuje této myšlence ve *Svaté rodině*, tedy v díle spadajícím právě do rané fáze jeho tvůrčí činnosti a psaném podobně jako Německá ideologie společně s Bedřichem Engelsem. Na vývoji pokrokového myšlení 18. století ve Francii a v Anglii Marx ukazuje, jak myšlenka filozofického materialismu byla vždy spojována se skutečně humánními cíly a jak nutně přiváděla své stoupence k socialistickému a komunistickému přesvědčení a politickému jednání. „Metafyzika provždy podlehne materialismu, který je nyní dovršen díky tomu, co vykonala spekulace sama, a spadá vjedno s humanismem. A jako *Feuerbach* v teoretické oblasti, tak francouzský a anglický *socialismus* a *komunismus* v *praktické* oblasti představoval materialismus spadající vjedno s humanismem...“⁷

V sepětí materialistického výkladu světa s idejemi reálného humanismu a komunismu možno spatřovat základ vlastní marxistické světónázorové orientace. Jednota teorie a praxe obsažená v tomto učení, začlenění vědeckého poznání do služeb pokrokového dělnického hnutí a vyzdvižení světodějně úlohy proletariátu vtiskuje současně této orientaci charakter *univerzálnosti*. Tím, že proletariát je pochopen jako podstatná složka společenského pohybu moderních dějin, otvírá se možnost rozvinutí komunismu jednak do podoby reálného politického programu, jednak širší teorie, zahrnující výklad bytí společnosti i bytí vůbec, jednotný výklad přírodního i specificky lidského. Marxovo učení o materialismu, reálném humanismu a komunismu tak tvoří plodné východisko pro další rozvoj revolučního učení, celého moderního, důsledně vědeckého světového názoru.

⁷ K téže práci Marx dále uvádí, že „není zapotřebí zvláštního důvtipu, aby člověk z učení materialismu o původní dobrotě lidí a rovnosti jejich rozumových vloh, o všemocnosti zkušenosti, návyku, výchovy, o vlivu vnějších okolností na člověka, o velikém významu průmyslu, o oprávnění požitku atd. postřehl jeho nutnou souvislost s komunismem a socialismem. K. Marx a B. Engels: *Svatá rodina aneb kritika kritické kritiky*; cit. podle Marx-Engels: *Spisy*, sv. 2, Praha 1961, str. 145 a 150.

II

Marxova světonázorová orientace se stala základem pro vypracování ucelené koncepce dialekticko-materialistického a komunistického světového názoru. Hlavní zásluha připadá v tomto směru B. Engelsovi. Zejména v práci *Anti-Dühring* jsou poprvé všechny dílčí stránky marxistického výkladu sociální a přírodní skutečnosti sloučeny v jeden celek. Anti-Dühring není ovšem výlučně filozofickou prací; kromě filozofických analýz obsahuje rozbor ekonomické i učení vědeckého socialismu.

Z našeho hlediska je Anti-Dühring pozoruhodný tím, že pojmu světový názor se zde přímo používá jako souhrnného označení pro celek marxistického učení. V předmluvě k celému dílu B. Engels výslovně uvádí, že Dühringův filozofický systém, který je zde předmětem kritiky, „zabírá velmi rozsáhlé pole“. Nezbytnost vypracování a ozřejmění marxistických názorů jako důsledek a současně také prostředek zmíněné kritiky vede k tomu, že „negativní kritika se stala pozitivní; polemika se přeměnila ve víceméně souvislý výklad dialektické metody, zastupované Marxem a (B. Engelsem), a *komunistického světového názoru*...“ (podtr. I. H.).⁸

„Světový názor“ neplní v tomto případě funkci filozofické kategorie v úzkém slova smyslu, takové kategorie, jako jsou například „čas“, „prostor“, „svoboda“, „nutnost“, „kvantita“, „kvalita“ a řada dalších pojmů, rozebíraných v prvním oddíle Anti-Dühringa, věnovaném filozofii. V tomto případě jde spíše o termín, který má vyjádřit souhrnný, komplexní cíl celé marxistické teorie. Prostředkem vypracování komunistického světového názoru je vedle filozofie také politická ekonomie a vědecký socialismus.

Ze souvislosti, v jaké Engels používá pojmu, dále vysvětluje, že světový názor představuje kategorii označující určitý druh *přesvědčení*. Zajisté i v tomto případě platí pro vymezení obsahu a funkce světového názoru marxovské pojetí — označení světového názoru jako kvintesence doby a praktickoduchovního osvojení světa. Marxistický názor na svět v podobě komunistického světového názoru však kromě toho pojmenovává zcela specifický *ideový program*, souhrnný popis a zhodnocení společenské a dějinné situace a vymezení hlavních cílů přeměny přírodní a společenské skutečnosti.

Vzhledem k označení marxistického světového názoru jako názoru komunistického vzniká otázka, zda je v tomto případě vhodné mluvit o světovém názoru, zda se nejedná spíše o životní názor, respektive názor společenský. Spolu s tím vzniká otázka, zda tu nedochází k zúžení rozsahu pojmu a v důsledku toho k určitému odchýlení od Marxovy snahy po vypracování univerzální teorie výkladu světa a společnosti.

Skutečnost, že Engels mluví výslovně o komunistickém světovém názoru, ještě sama o sobě neznamená, že pojem se zde redukuje na pouhý životní názor nebo dokonce jenom na určitý politický program. Pojem komunistický světový názor je v tomto případě určen marxistickou představou o komunismu.⁹ Komunismus se zde nechápe jako pouhý důsledek

⁸ B. Engels: *Anti-Dühring*, Praha 1949, str. 10.

⁹ Pro marxistické pojetí komunismu je charakteristické stanovisko, vyjádřené již

politického nebo mravního entuziasmu. Na prvním místě znamená hnutí proletariátu, jeho dějinné poslání přeměnit kapitalistickou společnost vykořisťování v socialistickou společnost svobody člověka a jeho vlády nad světem. Současně však označuje *teorii*, opírající se o vědecké poznání. Komunismus a spolu s tím také komunistický světový názor má tedy dvě stránky: Jednak představuje stupeň revolučního přesvědčení proletariátu a pracujících, jednak vědeckou teorii, zaměřenou na pravdivé poznání společenského světa.¹⁰ V komunistickém světovém názoru je tedy spojena myšlenka *společenské angažovanosti, zaujetí pro vlastní revoluční čin s principy strážlivého poznávání a analýzy všech životních, společenských a přírodních podmínek*, jež tento čin umožňují nebo jej naopak brzdí. Komunismus jako světový názor vyžaduje kromě teorie a praxe socialismu rozvinutí všech podstatných filozofických otázek a problémů, tedy celkový výklad obecných zákonitostí společenského a přírodního pohybu.

Pojmu světový názor používá B. Engels také v práci *Ludvík Feuerbach*

v *Německé ideologii*: „Komunismus není pro nás stav, který by měl být nastolen, ani ideál, podle něhož se má řídit skutečnost. Komunismem nazýváme skutečné hnutí, které překoná nynější stav. Podmínky tohoto hnutí vyplývají z předpokladů, které nacházíme v současné době. Ostatně masa lidí žijících pouze ze své práce — masa pracovní síly odtržené od kapitálu nebo od jakéhokoli byt' omezeného uspokojování potřeb — a proto také ne už dočasná ztráta této práce samé jako zajištěného zdroje obživy, předpokládá v důsledku konkurence světový trh. Proletariát může tedy existovat jen ve světodějném měřítku, a stejně může i komunismus, jeho akce, vůbec mít jen 'světodějnou' existenci; světodějná existence individuí, tj. existence individuí, která je bezprostředně spjata se světovými dějinami“ (*Německá ideologie*, str. 49). Tuto teorii „reálného“ komunismu, opírající se o materialistický výklad společenských a dějinných událostí a o vědeckou analýzu současného stavu kapitalismu, dále rozpracovává a specifikuje B. Engels v *Anti-Dühring*. Zde ukazuje na to, že rozklad kapitalismu se nejvýrazněji projevuje ve výrobné společenských krizích. Po nich následuje narůstání rozporů politické a ideologické povahy, které pak vyústí v revoluci. „Ekonomická krize revoltuje proti způsobu směny, výrobní síly revoltují proti výrobnímu způsobu, jež přerostly“ (*Anti-Dühring*, str. 325). „Vyřešení rozporů“ představuje proletářská revoluce a její přímý důsledek — socialistická, resp. komunistická společnost. „Proletariát se chápe veřejné moci a přeměňuje z této moci společenského výrobní prostředky, vyklouzávající z rukou buržoazie, ve veřejné vlastnictví. Tímto aktem osvobozuje výrobní prostředky od jejich dosavadní vlastnosti jako kapitálu a dává jejich společenského povaze možnost, aby se prosadila. Nyní je možná společenská jejich společenského povaze plnou možnost k prosazení. Nyní je možná společenská anarchismem. V té míře jak mizí anarchie společenského výroby, uslná i politická autorita státu. Lidé, konečně páni svého vlastního způsobu zespolečenštění, se tím zároveň stávají pány přírody, pány sebe samých — svobodnými“ (*Anti-Dühring*, str. 243).

¹⁰ Na úzké sepětí světového názoru a vědy poukazuje Engels v souvislosti s rozбором dialektiky. V kapitole věnované zákonu negace negace výslovně uvádí, že „je to již úplné nepochopení povahy dialektiky, pokládá-li ji pan Dühring za nástroj pouhého dokazování, jak je snad možno omezeně chápat formální logiku nebo elementární matematiku. I formální logika je především metodou pro vyhledávání nových výsledků, pro postup od známého k neznámému a tímž, jenže v daleko eminentnějším smyslu, je dialektika, která kromě toho, prorážejíc úzký obzor formální logiky, obsahuje zárodek širšího světového názoru“ (podtr. I. H. — *Anti-Dühring*, str. 115). Ze současných marxistů poukazuje na aktuálnost studia vztahů světónázorového myšlení a světónázorových postojů a vědeckého myšlení J. Zelený v podnětné studii *Dialektika a systémový přístup*, *Filos.* časopis, 1972, č. 5, str. 382 a násl.

a vyústění německé klasické filozofie. Zde charakterizuje marxistický světový názor jako názor *materialistický*. Přesto, že materialismus je zde vyložen jako jedna z možných odpovědí na *základní filozofickou otázku*, materialistický světový názor ani v tomto případě není pochopen výlučně filozoficky. Materialismus a jeho názorový protějšek idealismus zde představují dva protilehlé „tábory“, zahrnující kromě filozofických teorií v užším slova smyslu také názory náboženské, sociálně politické, ideologické apod.¹¹

Toto poměrně široké pojetí materialismu a idealismu se stává funkčním zejména tehdy, když Engels kritizuje filozofy, kteří význam uvedených světónázorových postojů příliš zužují a tím deformují jejich skutečný obsah. Zejména L. Feuerbachovi vytýká, že dostatečně nepochopil význam pojmu materialismus, že „směšuje materialismus jako *obecný světový názor* (podtrhl I. H.), opírající se o určité pojetí poměru hmoty a ducha, s onou zvláštní formou, ve které se tento světový názor projevoval na určitém historickém stupni, totiž v 18. století. A nejen to. Feuerbach jej směšuje s onou změlčenou, zvulgarizovanou podobou, v níž se materialismus 18. století dodnes udržel v hlavách přírodopytčů a lékařů a v níž jej v padesátých letech roztrubovali Büchner, Vogt a Moleschott“.¹² Podle B. Engelse nelze tedy materialismus redukovat na jeden určitý filozofický směr; ten je vždy ohraničený stupněm poznání a dějinně společenskou situací.

Materialismus jako světový názor však není uzavřenou názorovou doktrínou, může se projevovat jediné prostřednictvím určitých filozofických a ideologických koncepcí a systémů, stále se vyvíjí, prohlubuje a rozšiřuje tak pole svých vlastních interpretačních možností. Široké pojetí materialismu umožňuje, aby byl jednotně a důsledně materialisticky pochopen jak přírodní, tak také společenský svět. „Zakladatelé tohoto směru (rozumí se především Karel Marx) se rozhodli pojímat skutečný svět — přírodu a dějiny — tak, jak se sám podává každému, kdo k němu přistupuje bez předpojatých idealistických vrtochů; rozhodli se nemilosrdně obětovat každý idealistický vrtoch, který nebylo možno uvést v soulad s jinými fakty pojímanými v jejich vlastní, a ne v nějaké fantastické souvislosti. A nic víc materialismus neznámá. Jenže tu byl materialistický světový názor poprvé brán skutečně vážně...“¹³

Široké pojetí materialismu jako světového názoru tak nejen nestírá, nýbrž naopak zřetelně vymezuje hranice mezi tímto způsobem výkladu světa a idealismem. Předností materialistického světového názoru oproti idealismu je v první řadě jeho důsledná *vědeckost*. „Důkaz o jeho správnosti je třeba hledat přímo v dějinách... Toto pojetí skoncovalo s filosofií (rozumí se filozofickou, idealistickou spekulací — I. H.) v oblasti dějin, stejně jako dialektické pojetí přírody činí zbytečnou a nemožnou veškerou přírodní filosofii. Nejde už tedy vůbec o to, vymýšlet souvislosti z hlavy, nýbrž o to, objevovat je přímo ve faktech.“¹⁴

¹¹ B. Engels: *Luďvík Feuerbach a vyústění německé klasické filozofie*; cit. podle Marx — Engels: *Vybrané spisy* II, Praha 1958, str. 383.

¹² Tamtéž, str. 386.

¹³ Tamtéž, str. 400.

¹⁴ Tamtéž, str. 415.

Neméně podstatným znakem marxistického materialistického světového názoru je jeho *třídnost*. „Jen v dělnické třídě,“ píše B. Engels v závěru studie o Feuerbachovi, „smysl pro teorii nezakrnl a žije v ní dál. V ní jej nelze vyhladit; neexistují tu ohledy na kariéru, prospěchářství a milostivou protekci shora; naopak, čím věda postupuje bezohledněji a nezaujatěji, tím více je v souladu se zájmy a snahami dělníků...“¹⁵ Zvláštní smysl dělnické třídy „pro teorii“ jistě neznamená, že dělníci jako jednotlivci jsou vybaveni nějakými zcela mimořádnými schopnostmi. Pro marxisty je příznačné, že tíhnutí proletariátu k odmytologizovanému poznání, k novým poznatkům o přírodě a životě vůbec, chápou jako něco zcela přirozeného, něco, co je dáno samotnou podstatou způsobu života a vztahů, které existují mezi touto třídou a ostatními složkami společnosti. Společným jmenovatelem třídního hlediska proletariátu a vědeckosti je pravda. Úsilí o zrušení hranic mezi věděním a nevěděním, úsilí o dokonalé poznání skutečného stavu věcí je vlastní každé pokrokové složce společenského života, proletariátu, třídě která ruší samotnou podstatu vykořisťování. Jestliže tato společenská třída hledí zbavit lidstvo potupných okovů vykořisťování, potřebuje k tomu nejenom odvalu, nýbrž také moc a sílu: sílu svalů, ale především sílu rozumu.

Podobně jako Marx ve svých filozofických pracích, také B. Engels nepovažuje rozpracovávání teoretických otázek za samoúčelnou, čistě akademickou záležitost. Cíl jeho vlastního teoretického úsilí, podobně jako všech ostatních důsledných marxistů, bychom mohli lapidárně vyjádřit slovy: Vše pro revoluci proletariátu. V tomto revolučním boji a zejména při jeho přípravě hraje věda a spolu s ní vědecký světový názor — důsledný, dialektický materialismus — významnou roli.

Teoretické úsilí je však vždy funkcí praxe, je podmíněno praktickými potřebami hnutí, je také praxí koneckonců ověřováno. Sepětí teoretické činnosti s revoluční praxí dělnické třídy vysvětluje, proč Engels označuje marxistický světový názor jednou jako materialismus, podruhé jako komunismus. V těchto dvou přívlastcích nelze hledat nějaký vnitřní rozpor marxistické světónázorové orientace. Nelze je považovat za atributy, které se k sobě chovají zcela cize, nebo se pouze eklekticky doplňují, bez nějaké vnitřní souvislosti. Světový názor jako materialismus a jako komunismus představuje dva pohledy na jednu a tutéž skutečnost — na způsob důsledně vědeckého a současně společensky angažovaného, progresivního zobrazování a hodnocení světa. Přesto, že Engels nemluví o vědeckém světovém názoru přímo, jeho koncepce jednotného materialistického a komunistického pohledu na svět v sobě princip vědeckosti implicitně zahrnuje.

III

Engelsova koncepce komunistického a materialistického světového názoru se stala do značné míry určující pro další vývoj marxismu jako teoretického učení a ve svých důsledcích i pro marxismus jako revoluční však na přelomu století vedly k rozporům uvnitř socialistických dělnických

¹⁵ Tamtéž, str. 416.

dělnické hnutí. Spory o myšlenkové dědictví Engelsova světového názoru stran a měly za následek celkové oslabení revolučnosti hnutí na počátku našeho století. Je příznačné, že v těchto sporech, ve snahách revidovat Marxovo a Engelsovo učení, sehrává nikoli nepodstatnou úlohu spor o světonázorový charakter marxismu a v některých případech i spor o samotnou interpretaci světového názoru jako filozofického a ideologického pojmu.

Revize původního Engelsova pojetí marxistického světového názoru se na přelomu století projevila dvojnám, navzájem značně odlišným způsobem. Jednak šlo o to, představit marxismus jako pouhou variantu přírodovědné filozofie, která na sociální jevy pohlíží prizmatem jevů přírodních. Pro tuto pozici příznačným způsobem charakterizoval marxistický světový názor *Karl Kautsky*. „Materialismus je názor na svět, nikoliv jenom na člověka. Marx a Engels nazvali své pojetí dějin materialistickým, neboť vyšli při jeho konstituci ze svého materialistického světového názoru.“¹⁶ Kautsky se snažil Marxovi a Engelsovi připsat jakýsi materialismus „a priori“, nebral však na vědomí historickou skutečnost, že jejich filozofický materialismus vznikl na základě poznání materiálních procesů společenského dění, že tedy základ a současně specifickou zvláštnost marxistického materialismu třeba hledat ve výkladu dějinně ekonomických procesů a událostí. Historický materialismus považoval za disciplínu spíše druhořadého významu, která nemá „charakter empirické vědy“ a nemá svůj zvláštní předmět zkoumání; vyrůstá údajně „z velkého světového názoru, do kterého je organicky včleněna, s nímž stojí a padá“.¹⁷ Kautsky dokonce tvrdil, že Marx i Engels „byli materialisty dříve, než rozvinuli svou koncepci dějin“.

Racionální jádro tohoto přístupu k marxistickému světonázorovému učení a filozofii spočívalo ve snaze vyložit monisticky jak společenské, tak také přírodní dění. Avšak současně s tímto materialistickým monismem Kautsky prosazoval hlediska, která znamenala setření specifík a zjednodušení podstaty marxistického pojetí materialismu.

Poměrně málo pochopení zde najdeme pro dialektiku. Marxova kritika Hegelova pojetí dialektiky prý je nedůsledná. Nestačí postavit tuto dialektiku „z hlavy na nohy“, tedy vyložit ji materialisticky. Jde o to, „změnit celou cestu, po níž jde“. Souhlasu myšlení se skutečností dosáhneme pouze tehdy, „když dialektické schéma hledáme nikoliv ve směru vývoje, nýbrž v *puďové síle* (Triebkraft) vývoje organismů a když zkoumáme dialektické chování jednotlivých *organismů k prostředí* (Umwelt). Jestliže z tohoto hlediska pohlížíme na vývoj obilného zrnka, jeví se zcela jinak, než jak jej vidí Engels. Zrno obilí se vyvíjí jedině tehdy, jestliže se octne v prostředí, které mu dá popud, v půdě, která mu dá dostatečnou vlhkost a teplotu a obsahuje potřebné živiny. Úkolem klíčící rostliny je zmocnit se všech těchto faktorů, využít jich, což je přirozené nevědomý proces. Později se stává pro rostlinný organismus rozhodující pozice ke slunci, k jeho teplu a světlu, vztah k ovzduší, obsah kyselin, vlastní rostlinný pohyb atd. Tento proces se uskutečňuje stále prostřednictvím protikladů

¹⁶ *Karl Kautsky: Der historische Materialismus*, Berlin 1927, str. 20.

¹⁷ Tamtéž, str. 21.

mezi prostředím a individuem.¹⁸ Kautsky také tvrdí, že jedině v případě, kdy rostlina je s to přizpůsobit se všem těmto podmínkám a je také s to plně je využít, může překonat „hrozící negaci a prostřednictvím negace negace se potvrdit“.¹⁹

Jak vyplývá z předchozích citátů, projevuje se tu určité pochopení pro dialektiku předmětného světa, pro dialektiku objektivní. Stranou však zůstává specificky lidský modus dialektických procesů — dialektika subjektivní. Z filozofie se tím ovšem do značné míry vytrácí faktor charakteristický zejména pro Marxovu koncepci dialektiky — snaha o rozvinutí „činné stránky“²⁰ lidského a společenského bytí a studium podstaty a funkcí materiální společenské *praxe*. Redukce zákona negace negace na vytváření a překonávání rozporů, jež existují mezi okolním světem a organismem, svědčí o tom, že rozpor samotný se chápe pouze jako vnější rozpor, že se nedoceňuje význam vnitřních faktorů působících na vývoj organismů, že se tudíž vývoj chápe spíše mechanicky jako souhrn akcí a reakcí, probíhajících mezi jednotlivými předměty objektivního světa nebo mezi jednotlivými živými organismy.

Tato koncepce se ovšem podstatně odlišuje od filozofických názorů B. Engelse. Jak dosvědčuje Anti-Dühring a později i Dialektika přírody, Engels měl značný zájem na studiu přírodních jevů. Byl si dobře vědom nutnosti explikovat a filozoficky zdůvodnit komplex vztahů, jež existují mezi společenským životem a přírodním děním. Společenský vývoj chápal důsledně materialisticky jako proces založený jinými primárními procesy přírodními, současně však nepopíral relativní samostatnost a specifičnost společenského života. Právě v úvodu k Dialektice přírody věnuje kromě studia fyzikálních a biologických jevů značnou pozornost těm skutečnostem, které zakládají specificky lidské dění. „Také zvířata mají dějiny,“ píše ve zmíněné předmluvě, „dějiny svého původu a postupného vývoje až k nynějšímu stavu. Ale tyto dějiny jsou pro ně vytvářeny, a pokud se jich zvířata sama účastní, děje se tak bez jejich vědomí a vůle. Naproti tomu, čím více se lidé vzdalují od zvířat (v užším smyslu), tím víc dělají své dějiny sami, vědomě, tím menší je vliv nepředvídaných účinků a nekontrolovaných sil na tyto dějiny, tím přesněji odpovídá historický výsledek předem vytčenému cíli.“²¹

Na rozdíl od Engelse Kautsky není dialektickým materialistou, nýbrž spíše stoupencem filozofického *naturalismu*. Pochopení specifičnosti společenského vývoje, v souladu a návaznosti na vývoj objektivní přírody, tedy hlavní a podstatný cíl Marxovy a Engelsovy filozofie, směřující přímo k potvrzení jejich teorie společenské revoluce, ustupuje v Kautského pojetí do pozadí a stává se v podstatě jednostrannou funkcí přírody, aniž ovšem příroda samotná je pochopena ve své společenské a historické modalitě, tedy nejenom jako příčina, ale také jako důsledek prakticko-sociální činnosti lidí.

¹⁸ Tamtéž, str. 141.

¹⁹ Tamtéž, níže.

²⁰ Srov. K. Marx: *Teze o L. Feuerbachovi*, cit. podle Marx-Engels: *Spisy*, sv. 3, str. 17 a násl.

²¹ B. Engels: *Úvod k Dialektice přírody*, cit. podle Marx-Engels: *Vybrané spisy* II, str. 72-73.

Samotný „světový názor“, pro jehož marxistickou a materialistickou verzi Kautsky nachází přece jen určité pochopení, se v důsledku redukce marxismu na filozofii přírody a naturalistickou koncepci společenského života mění v kritiku marxistického učení. V tomto ohledu tvoří Kautského revize marxistického světónázorového učení jakýsi protějšek druhého vlivnějšího a v prvních desetiletích našeho století také rozšířenějšího revizionismu novokantovského.

Pro tento druhý způsob kritiky marxistického pojetí světového názoru je zvláště charakteristická koncepce *Maxe Adlera*. V tomto případě jde o zcela nepokryté „odmítnutí sepětí marxismu jako sociální teorie s určitým světovým názorem“, konkrétně s „filozofickým materialismem“.²² Dalo by se říci, že Adler chápe pojem světový názor jako filozofické peiorativum, které mu umožňuje vyjádřit kritický postoj k určitým myšlenkám a názorům, aniž je přitom nezbytně vázán jejich obšírnou analýzou. Klade si například otázku, „co to je materialismus“ a odpovídá na ni v podstatě velice jednoduše. Uvedený pojem vztahuje pod pojem obecnější, platný i pro jiné a materialismu protichůdné názory — pod „světový názor“. Materialismus jako světový názor představuje učení o „podstatě světa“, učení „ontologické“ a „proto a priori metafyzické“.²³ Možno dodat, že materialismus v Adlerově pojetí se v podstatě nijak neliší od idealismu, u kterém možno stejně dobře prohlásit, že je světovým názorem, že je tudíž určitou ontologií a v důsledku toho také metafyzikou.

Kritiku marxismu jako světového názoru Adler odůvodňuje tím, že ontologizace tohoto učení znamená jeho přeměnu v metafyziku a jeho zdogmatizování.²⁴ Ve skutečnosti však tato snaha o nový „tvůrčí“ marxismus nevyhnutelně vede k setření rozdílu mezi marxistickou filozofií, hlavně jejími myšlenkovými předpoklady a idealismem. To má za následek ztrátu jedné z podstatných specifik marxismu jako ideologie proletariátu a učení protikladného vzhledem k buržoazním filozofickým a ideologickým názorům.

Podobně odmítavě se k marxismu jako materialistickému světovému názoru staví *Karl Korsch*. Také on považuje za hlavní protiklad soudobé filozofie rozpor mezi světónázorovou filozofií a filozofií kritickou, resp. sociálně kritickou. V případě, kdy se marxismus chápe jako „filozofický světový názor“, dochází podle jeho názoru k stejnému zmetafyzičtění filozofie jako v případě idealismu. Zdůrazňujíc materialistický charakter, nedaří se prý marxistům toto metafyzické myšlení skutečně překonat. Každý, kdo obnovuje protiklad „bytí“ a „myšlení“, „hmoty“ a „ducha“ (Engels, Lenin), navrácí filozofické myšlení k materialismu 17. a 18. století.²⁵

Na příkladu Adlerovy a Korschovy kritiky marxistického materialismu možno dobře vidět, jak se původní kritika marxismu, zdůvodňovaná potřebou jeho modernizace a jeho dalšího tvůrčího rozvinutí, mění ve zcela

²² Max Adler: *Marxistische Probleme*, Wien 1920, str. 65 a násl.

²³ Tamtéž, níže.

²⁴ Tamtéž, str. 86.

²⁵ K. Korsch: *Marxismus und Philosophie. Der gegenwärtige Stand des Problems „Marxismus und Philosophie“*, 1931, str. 33. (Cit. podle I. Fetscher: *Der Marxismus — seine Geschichte in Dokumenten*, str. 189—190).

otevřené přizpůsobení marxistického učení novodobé buržoazní filozofické a sociologické doktríně — v tomto případě novokantovské, „duchovědné“ teorii a filozofii světových názorů. Skutečným inspiračním zdrojem Adlerova a také Korschova kritického vztahu vůči marxismu není kritická tradice v tomto myšlenkovém směru samotném, tradice dialektického kritického myšlení Marxova a Engelsova, nýbrž kantovskya a novohegelovskya orientovaná tradice buržoazního duchovědného myšlení a historismu.

Souběžně s tím, jak roste vliv revizionismu na marxistické hnutí a marxistickou filozofii a ideologii zvláště, vzrůstá také počet kritických a analytických prací, které se zabývají revizionismem z marxistických pozic. Je známo, že jedním z prvních marxistických kritiků revizionismu byl G. V. Plechanov. Jeho filozofické práce jsou pozoruhodné také tím, že se v nich setkáváme s pojetím „světového názoru“ jako kategorie marxistické filozofie. Plechanov v tomto směru uvažuje zcela v intencích Engelsova „Anti-Dühringa“ a „Ludvíka Feuerbacha“. Snaží se pochopit marxismus jako „ucelený světový názor“, vyznačující se důsledně materialistickým pojetím celého světa. Podle Plechanova se ovšem jedná o „moderní materialismus“, který na rozdíl od naivního materialismu atomistů a jónských myslitelů se vyznačuje tím, že je vskutku *univerzálním výkladem celého bytí*, jak přírody, tak také společnosti, přičemž obojí, přírodní i společenské chápe a zkoumá jako v podstatě jednotný, dialekticky se vyvíjející komplex jevů a procesů. Na rozpracování tohoto moderního materialismu mají podle Plechanova největší zásluhu K. Marx a B. Engels. „Historická a ekonomická stránka tohoto světového názoru, tj. takzvaný historický materialismus, a s ním těsně spjatý komplex názorů na *úkoly, metodu a kategorie politické ekonomie a na ekonomický vývoj společnosti, zejména kapitalistické*, jsou ve svém základu skoro výhradně dílem Marxe a Engelse.“²⁶ Proto je zcela přirozené označovat tento materialistický světový názor jako „marxismus“. Plechanov dále uvádí, že dvě stránky marxistického materialismu se dosti často chápou jako něco, co je zcela nezávislé na „filozofickém materialismu“; že se tedy Marxovi a Engelsovi upírá zásluha o rozpracování filozofického marxistického učení. Materialismus však tvoří historicky i logicky zcela organickou, a proto neoddělitelnou součást marxistického učení.²⁷ Plechanovovi nejde o to, redukovat marxismus na čistě sociální, sociálně kritickou a etickou teorii, jak se o to pokoušeli novokantovci, nejde mu však ani o pouhé převedení historického materialismu na jakousi společnou základnu, kterou by sdílel bezprostředně s přírodovědnou filozofií, nejde mu tedy o naturalizaci tohoto materialistického stanoviska. Plechanov usiluje o ucelenou koncepci marxistického světového názoru v tom smyslu, že materialistický monismus se pochopí dialekticky a historicky. Akcent na univerzální a současně společensky angažovaný, revoluční charakter marxistického světového názoru spojuje Plechanovovo pojetí marxistického světového názoru s koncepcí, kterou dále rozvinul a prohloubil V. I. Lenin.

²⁶ G. V. Plechanov: *Vybrané spisy*, sv. III, str. 115.

²⁷ Tamtéž, str. 118 a násl.

IV

Podobně jako u Plechanova i u Lenina se nesmlouvavá kritika nemarxistických a pseudomarxistických názorů dotýká hlavně otázky, *jak chápat a jak hodnotit význam samotného marxistického světového názoru*. Leninovi jde o to, aby obhájil myšlenkovou hodnotu marxistické světónázorové orientace, aby však současně objasnil a tvůrčím způsobem rozvinul ty specifické znaky marxistického světónázorového myšlení, které jsou nepostradatelné pro *výchovu* a získávání širokých vrstev pracujících pro myšlenku proletářské revoluce.

Lenin považuje Marxovu a Engelsovu koncepci materialistického a dialektického světového názoru za zcela zvláštní, *novou formu světónázorového myšlení*, která se podstatným způsobem odlišuje od všech ostatních forem a typů životních a světových názorů, zvláště od názorů buržoazních. Za hlavní úkol soudobého marxismu pokládá v tomto směru *obhájení marxistických světónázorových postojů vůči buržoazním filozofům a revizionistům* a další rozvinutí Marxovy a Engelsovy teorie tak, aby plně vyhovovala novým potřebám a novým úkolům dělnického revolučního hnutí.

Pro poznání vlastní Leninovy metody interpretace tohoto nového revolučního názoru je směrodatné zejména to, jak chápe a jak vykládá světónázorovou orientaci svých předchůdců a učitelů, tedy především Marxe a Engelse. V knize *Kdo jsou přátelé lidu a jak bojují proti sociálním demokratům*²⁸ uvádí jako základní znak Marxova teoretického myšlení to, že obecné pojmy a otázky typu „co je společnost“, „co je pokrok“ apod., nejsou chápány jako pojmy a otázky základní a výchozí, nýbrž jako druhotné, následující po otázkách: „Odkud vezmeme pojem společnosti a pokroku vůbec, když jsme ještě neprozkoumali jednu společenskou formaci v jednotlivosti?“ Lenin si je velmi záhy vědom toho, že Marxovo myšlení se vyznačovalo důrazem na *konkrétnost výzkumů* a usilovalo také o konkrétnost výsledků těchto výzkumů, o jejich pravdivostní hodnotu, o adekvátní odraz konkrétní reality. Marxovi šlo o to, „že zanechal všech těchto úvah o společnosti a pokroku vůbec, za to ale podal *vědeckou* analýzu *jedné* společnosti a *jednoho* pokroku, totiž kapitalistického“.²⁹

Tato obecná metodologická zásada platí i pro pojem světový názor, přestože Lenin o něm v této souvislosti přímo nemluví. Analogicky jako v případě pojmu společnost nebo pokrok lze také v případě pojmu světový názor říci, že marxistům nešlo a nejde o studium tohoto pojmu jako obecné filozofické kategorie, nýbrž že jim jde vždy o určitý světový názor, hlavně názor proletariátu jako revoluční společenské síly. Proto Lenin klade takový důraz na to, že se zde jedná o „*nový světový názor* (podtr. I. H.), důsledný materialismus, zahrnující i oblast společenského života“, dále o dialektiku „jako nejvšestrannější a nejhlubší učení o vývoji“, o teorii

²⁸ V. I. Lenin: *Kdo jsou přátelé lidu a jak bojují proti sociálním demokratům, Vybrané spisy*, sv. 1, Praha 1954. Na souvislost tohoto způsobu myšlení s konstitucí marxistického vědeckého světového názoru poukazuje na studii *O marxismu-leninismu a světovém názoru* V. Vaculík (Filosof. časopis 1974, č. 1, str. 123 až 124).

²⁹ V. I. Lenin: *Kdo jsou přátelé lidu...*, str. 79.

třídního boje a „světodějného revolučního poslání proletariátu, tvůrce nové komunistické společnosti“.³⁰

Specifičnost marxistického světového názoru není tedy určena jednou, zvláštní vlastností tohoto názoru, na kterou by se převáděly ostatní stránky světónázorového myšlení, vlastností, která vzhledem k těmto stránkám je zcela nepodmíněná, absolutní a která apodikticky vtiskuje tomuto myšlení a nazírání osobitý a neopakovatelný ráz. Je jistě možné namítnout, že v marxismu přece jenom lze takovou vlastnost určit, že lze za ni považovat materialismus nebo moment třídnosti. Avšak i tehdy, když tyto znaky marxistického světového názoru budeme považovat za podstatné a určující, za znaky specifické, neznamená to, že to jsou znaky jediné a že ostatní rysy myšlení zde jsou potlačeny nebo opomenuty. Spíše naopak. Zvláštnost marxistického světového názoru není dána jednou komponentou tohoto názoru — například materialismem, dialektičností, vědeckostí, nýbrž tím, jak jednotlivé komponenty jsou uvedeny v celek, jak spolu navzájem souvisí, jak jedna ovlivňuje a podmiňuje komponentu jinou, jak působí na další stránky tohoto světového názoru. Vyloučení, opomenutí jedné stránky se při tom projevuje opět ve změně celkového charakteru světového názoru, a to jak v metodě nazírání na svět, tak také ve způsobech hodnocení světa. Na tuto specifickou stránku marxismu poukazyval již Karel Marx ve Svaté rodině a vracel se k ní i později B. Engels například v dopise Ernstu Blochovi.³¹ Z předchozího Leninova citátu je patrné, že i on chápe světový názor marxismu v co nejširší možné podobě a že tedy specifičnost tohoto způsobu teoretického přístupu ke světu hledí pojmout jako univerzální a přitom vědecký, pravdivý světový názor.

Záměr rozvinout marxistický světový názor do podoby uceleného systematického a vědecko-materialistického výkladu třídních a společenských procesů Lenin nepovažuje pouze za hlavní úkol *marxistické vědy*; chápe jej také jako zcela praktický cíl *marxistické výchovy*. Tak např. v *Řeči k otázce poměru ke studující mládeži* z roku 1903 považuje „za hlavní cíl“ a předpoklad úspěšné politické a ideologické práce mezi mládeží a zejména mezi studentstvem „*vypracování uceleného revolučního světového názoru*“.³² Podobně v rezoluci SDDSR z téhož roku je na jedno z prvních míst postaven požadavek výchovy mladé generace „k ucelenému a důslednému socialistickému světovému názoru a důkladné seznámení jednak s marxismem, jednak s ruským narodnictvím a západoevropským oportunistem, jež jsou hlavními proudy mezi současnými pokrokovými směry, které spolu bojují“.³³ Podrobněji pak tento požadavek rozvíjení uceleného světového názoru a výchovy k němu rozebírá v článku otištěném v listu *Student*. Lenin zde vychází ze skutečnosti, že také v Rusku proletariát již nastoupil

³⁰ V. I. Lenin: *Karel Marx. (Stručný životopis a výklad marxismu)*; *Spisy*, sv. 21, str. 42.

³¹ „... Podle materialistického pojetí dějin je v poslední instanci určujícím momentem v dějinách produkce a reprodukce skutečného života. Ani Marx, ani já jsme nikdy netvrdili víc. Překrucuje-li to nyní někdo v tom smyslu, že prý ekonomický moment je jediné určujícím momentem, dělá z oné teze nic nefikající, abstraktní a absurdní frázi“ (Marx—Engels: *Vybrané spisy*, sv. 2, str. 509).

³² V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 6, str. 513.

³³ Tamtéž, str. 474.

cestu masového, organizovaného hnutí pod vedením revoluční dělnické strany, sociální demokracie. Podotýká však, že ještě stále poměrně značná část dělnictva a rolnictva zůstává vůči vlastnímu revolučnímu hnutí lhostejná a do značné míry pasivní. Přesto však i zde v Rusku v řadách dělnictva a rolnictva postupně sílí politické a ideové uvědomění, které tuto původní lhostejnost a pasivitu zatlačuje do pozadí. Podle Leninova názoru ovšem nelze pasivitu a lhostejnost některých skupin ruských dělníků srovnávat a ztotožňovat s lhostejností „syťých měšťáků a maloměšťáků“. Zejména poslední ze jmenovaných tříd – maloměšťáctvo je v ruské společnosti velice početnou a vlivnou společenskou silou. I zde však dochází k výrazným ideovým a sociálně politickým změnám. Na jedné straně se maloměšťáci „aktivizují“ ve prospěch konzervativních ideově politických cílů, na druhé straně mnozí ještě stále splývají s nevyhraněnou „masou prostého zdeptaného pracujícího lidu“. Tato vrstva maloburžoazie zůstává pod vlivem staré raznočinské inteligence, pod vlivem jejích idejí a jejího „neustáleného světového názoru, zahrnujícího jednak neuvědomělé demokratické ideály, jednak primitivní socialistické ideje“.³⁴ Mládež a studentstvo si musí uvědomit, že před ní stojí „neodvolatelná volba jednoho ze dvou směrů, které se vytvořily v současné době v revolučních vrstvách“. Jde tedy o to, aby se mládež dokázala vymanit z vlivu polovičitých maloburžoazních ideových vlivů, aby se zbavila předsudků, aby dokázala pokročit dál od rozkolísaného, „neustáleného“, relativizujícího názoru maloměšťáků k ucelenému, tzn. jednotnému, vyhraněnému socialistickému světovému názoru. „Naopak, pouze ze stanoviska naprosto vyhraněného programu je možné a nutné pracovat v nejširších vrstvách studentstva pro rozšíření akademického obzoru a pro propagaci vědeckého socialismu, tj. marxismu.“ Lenin na závěr článku znovu poznamenává, že „v následujících dopisech by si chtěl s čtenáři listu „Student“ pohovořit o významu marxismu pro vypracování uceleného světového názoru“.³⁵

Jestliže Lenin zdůrazňuje potřebu rozvíjení marxistického světového názoru jako určitého celku, neznamená to pouze, že má jít o mechanické a elektrické spojování jednotlivých tezí a teoretických pouček, o postupnou výstavbu marxismu jako teoretického systému. Systematický výklad celku světa na základě dialekticko-materialistické teorie Lenin v tomto případě již víceméně předpokládá, považuje je nejenom za možnost, ale s ohledem na myšlenkové dědictví zakladatelů učení již za skutečnost. Celek marxistického světového názoru znamená v tomto případě uvědomělé šíření původních, nedeformovaných marxistických stanovisek a idejí v širokých vrstvách pracujících a inteligence. Lenin zdůrazňuje *potřebu rozvíjení tohoto světového názoru spolu s jeho šířením, s jeho propagací a s výchovou v jeho duchu*. Poukazuje tedy na *psychologickou stránku celku marxistického světového názoru*, na to jak tento světový celek může a má existovat nejenom jako kvalita společenského, ale přímo individuálního vědomí. Ucelený světový názor znamená v tomto smyslu schopnost, umění, jak Lenin poznamenává na jiném místě, „nerozlučně spojovat hospodářský

³⁴ V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 7, str. 41 a násl.

³⁵ Tamtéž, str. 50.

a politický boj . . .“, umění „šířit propagandu do stále širších a širších vrstev dělnické třídy“ a všech vrstev pracujících.³⁶

To, že Lenin klade požadavek ucelenosti, systematickosti marxistického světového názoru v souvislosti s potřebami přesvědčování, získávání pracujících pro ideje marxismu, svědčí o mimořádném smyslu a citu pro vytištění a poznání „subjektivního“ faktoru lidské společenské a přímo politické činnosti, o tom, že Lenin si je vědom důležitosti poznávání a využívání „psychologie mas“. Svědčí konečně o pochopení praktického významu světónázorového myšlení a přesvědčení. Pro Lenina je zvláště příznačné, že o teoretických problémech uvažuje především z hlediska jejich významu a jejich využití v revoluční praxi.

Pokud jde o vlastní obsahovou stránku marxistického světového názoru Lenin přímo navazuje na koncepci zakladatelů marxistického učení. Na rozdíl od mladého Marxe a do jisté míry i na rozdíl od B. Engelse, kterým šlo o vypracování základních tezí a o rozvinutí hlavních principů revoluční teorie společenského a přírodního vývoje, může se v nejednom směru již opírat o rozvinuté a zdůvodněné zásady, zákony a principy vědecké filozofie. Nelze však říci, že by Lenin byl v kulturně a historicky „výhodnější“ situaci, než jeho učitelé. Rozhodně si nemůže dovolit, aby se věnoval pouhé popularizaci učení klasiků, nemůže a ani nechce být pouhým epigonem. Historicky a společensky vyzářejší revoluční situace klade naopak nové náročné úkoly a požadavky, a to jak praktické tak také teoretické povahy. Lenin má sice k dispozici myšlenkové dědictví i praktické zkušenosti takřka padesátiletého vývoje marxistického revolučního myšlení a marxisticky orientovaného dělnického hnutí, stojí však současně před mnohými novými problémy: otázkou zachování kontinuity revolučního hnutí vůbec, potřebou analýzy a zobecnění nových poznatků jak z oblasti speciálních společenských tak také přírodních věd, nezbytností aplikace obecných principů marxismu na zvláštní společenskou situaci moderní společnosti dvacátého století, hlavně však nutností rozpracování vlastní teorie proletářské revoluce na podmínky pokročilého monopolního kapitalismu obecně a na podmínky ruské kapitalistické společnosti zvláště.

Vzhledem k těmto zvláštním úkolům a cílům nabývá otázka marxistického světového názoru jako systému a celku na zcela mimořádném významu. Pro Lenina je pojem světový názor synonymem marxismu jako uceleného a vnitřně uspořádaného učení o světě, společnosti o lidských dějinách a zákonitostech jejich vývoje, o socialismu a komunismu jako společenských formách budoucnosti atd. Ve srovnání s Marxem a Engelsem Lenin používá pojmu světový názor mnohem častěji a připisuje mu také některé nové aspekty a významy. Viděli jsme to např. na důrazu na výchovnou stránku a funkci marxistického světového názoru. Lenin se však intenzivně zabývá přímo obsahovými aspekty marxistického světového názoru. Pozoruhodný je jeho důraz na význam a funkci praxe pro utváření světového názoru. Tento důraz na praxi není pouhou pragmatickou zásadou. Hnutí, a v tomto případě dělnické hnutí je mu prvořadou a nejnaléhavější potřebou, není mu však „vším“ (Bernstein), nepředstavuje

³⁶ V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 4, str. 328

samoúčelně se odvíjející sled příležitostných opatření a akcí. Jestliže praxe v základě umožňuje rozvoj teoretického myšlení, jestliže je jeho posledním měřítkem a pravdivostním kritériem, působí neméně významně teorie a světový názor jako její ucelená a zobecněná forma zpětně na tuto praxi. Lenin jde tak daleko, že marxistický světový názor jako dialekticko-materialistické a vědecké učení chápe jako danost, jako skutečnost, která existuje vzhledem k současné revoluční praxi předem, považuje ji tedy za určitých okolností i za měřítko revolučnosti a kritérium správnosti vlastní prakticko-politické činnosti. Je příznačné, že se v tomto případě dovolává (může se totiž odvolat) K. Marxe. „Základní úkol taktiky proletariátu stanovil Marx v naprostém souladu se všemi zásadami svého materialistického dialektického světového názoru. Jedině objektivní zhodnocení vzájemných vztahů mezi všemi třídami dané společnosti bez výjimky a tudíž i zhodnocení objektivního stupně vývoje této společnosti i vzájemných vztahů mezi ní a jinými společnostmi může být základem správné taktiky nejpokrokovější třídy.“³⁷ Podobně hodnotí význam marxistického, vědeckého světového názoru v *Materialismu a empiriokriticismu*: „Marx přistoupil ke studiu francouzského socialismu a politické ekonomie už se socialistickým světovým názorem a cílem jeho poznání bylo, dát tomuto světovému názoru ‚teoretické zdůvodnění‘ k ‚zajištění‘ jeho hodnoty jako výchozí pozice.“³⁸

Celek marxistického světového názoru z hlediska jeho obsahu charakterizuje Lenin podobně jako B. Engels jako materialismus, respektive dialektický materialismus. V práci *Kdo jsou přátelé lidu* píše, že oba zakladatelé marxismu, „když charakterizovali svůj světový názor, nazvali jej prostě materialismem“. Lenin v této souvislosti hovoří o teorii materialismu aplikované na oblast společenskou, tedy přímo o specifiku marxistického materialismu. „Jejich základní myšlenka tkvěla v tom, že společenské vztahy se dělí na materiální a ideologické. Ideologické jsou jen nadstavbou nad materiálními, které se utvářejí nezávisle na vůli a vědomí člověka jako (výsledek) forma činnosti člověka, směřující k zachování jeho existence.“³⁹ Podobně v *Materialismu a empiriokriticismu* se dovolává jak Marxovy tak také Engelsovy autority k tomu, aby marxistický světový názor mohl nazvat dialektickým materialismem.⁴⁰

Dialektický materialismus jako synonymum marxistického světového

³⁷ V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 21, str. 69–70.

³⁸ V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 14, str. 334.

³⁹ V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 1, str. 158.

⁴⁰ „Marx nejednou nazval svůj světový názor dialektickým materialismem a Engelsův v *Anti-Dühring*, jež přečetl Marx celý v rukopise, vykládá právě tento názor“ (Lenin, *Spisy*, sv. 14, str. 261). Dále k tomu srov.: „Nejkurioznější při tom je, že Bazarov bez nejmenších pochybností má za to, že názory na prostor a čas... mohou být zařazeny mezi ‚dílčí názory‘ na rozdíl od ‚výchozí pozice světového názoru‘, o němž se mluví v následující větě tohoto autora. Zde máte názorný příklad oně ‚elektické polévky‘, o níž mluvil Engels, když šlo o německou filosofii 80. let minulého století. Neboť stavět proti sobě ‚výchozí pozici‘ materialistického světového názoru Marxova a Engelsova a jejich ‚dílčí názory‘, uznávají reálnost času a prostoru – to je zrovna tak veliký nesmysl, jako kdybychom stavěli ‚výchozí pozici‘ ekonomické teorie Marxovy proti jeho ‚dílčímu názoru‘ na nadhodnotu...“ (tamtéž, str. 193).

názoru tedy zahrnuje jak obecná materialistická východiska, tak také materialistický výklad zvláštních společenských a historických procesů — principy a zákony historického materialismu. Stejně jako Marx a Engels nechápe dialektický a historický materialismus odděleně, nýbrž jako jednotné učení; *pojem světový názor — dialekticko-materialistický světový názor* — se pak jeví jako *termín vhodný právě pro vyjádření této jednoty* a současně jako pojem vystihující specifičnost marxistického výkladu a metody poznávání skutečných, tj. *objektivních procesů*.

Kromě označení „dialekticko-materialistický“ setkáváme se v Leninově dle také s pojmem *socialistický světový názor*.⁴¹ Pojem socialistický lze v podstatě chápat jako analogický termín s Engelsovým termínem komunistický světový názor. Podobně jako u Engelse i zde se tímto spojením — socialismus a světový názor — vyjadřuje moment *společenské a politické angažovanosti motivované jednotným a uceleným světónázorovým přesvědčením*. Socialistický světový názor nestojí ani v tomto případě mimo nebo dokonce proti dialekticko-materialistickému světovému názoru. To, že Lenin mluví jednou o dialekticko-materialistickém a podruhé o socialistickém světovém názoru, znamená jenom změnu akcentu — jednou důraz na objektivní, obsahovou stránku světónázorového myšlení, důraz na strukturu materialistického výkladu světa v celku, podruhé na funkci tohoto světového názoru ve společenském, ideologickém a přímo politickém jednání. Oba termíny možno proto podle našeho názoru chápat jako dvojediné vyjádření základního charakteru marxistické světónázorové orientace, vyjádření, které současně dává najevo, že marxistům jde o vystižení *revoluční jednoty teorie a praxe*, v tomto případě o zdůraznění jak angažovaného poslání teorie tak také teoretického zdůvodnění a zobecnění vlastní společenské praxe.

Druhou dvojici přívlastků, kterými Lenin charakterizuje marxistický světový názor tvoří pojmy *vědecký* a *proletářský*. Zatímco dialekticko-materialistický a socialistický světový názor označuje přímo marxistickou teorii (strukturu marxistického světového názoru a směr jeho společensko-politické angažovanosti), pojem vědecký světový názor podtrhuje úzké spojení materialistického světónázorového myšlení s vědeckými výzkumy. Toto označení má za cíl vyjádřit demystifikační funkci marxistického světového názoru, vyzvednout jeho kritický charakter a *nesmiřitelnost tohoto světového názoru vůči myticko-spekulativním představám o světě*. Lenin používá přívlastku vědecký nejčastěji tehdy, když chce odlišit marxistické světónázorové myšlení od náboženství. Jako „vědecký“ označuje marxistický světový názor zejména v článcích věnovaných poměru socialistického marxistického hnutí vůči náboženství. „Celý náš program,“ píše v článku *Socialismus a náboženství*,⁴² „je vybudován na *vědeckém* a přitom právě *materialistickém světovém názoru*“ (podtr. I. H.). Podobně v *Návrhu projevu o agrární otázce*⁴³ uvádí, že „důsledkem našeho vědeckého, materialistického světového názoru, prostého jakýchkoliv předsudků,

⁴¹ Ke způsobu Leninova pojetí socialistického světového názoru srov. předchozí citáty označené poznámkami 33, 35 a 38.

⁴² V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 10, str. 81

⁴³ V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 12, str. 284

jakož i důsledkem našich všeobecných úkolů boje za svobodu a štěstí všech pracujících (je), že my, sociální demokraté se stavíme ke křesťanskému učení odmítavě“. Také v článku *O poměru dělnické třídy k náboženství*⁴⁴ charakterizuje světový názor sociálních demokratů jako marxismus a současně jako vědecký socialismus.

Na uvedených citátech je nápadná nejenom snaha odlišit marxistické, vědecké stanovisko od náboženského nazírání na svět, nýbrž současné tendence dále specifikovat charakter vědeckého názoru. Lenin tak činí tím, že vědecký světový názor klade jako jeden ze zvláštních znaků marxistického myšlení vedle dialekticko-materialistického a socialistického světového názoru. Je si nepochybně dobře vědom toho, že vědeckost sama o sobě ještě neznamená vědecké světonázorové myšlení, že existují světové názory, které se k vědě hlásí, aniž ji dokáží plně a všestranně využít a respektovat, že v nejednom případě i teologové se snaží svá nevědecká tvrzení podepřít údajně vědeckými argumenty. Vědecký charakter marxistického světonázorového východiska znamená respektování a zobecnění dílčích vědeckých poznatků, znamená však současně takový typ nazírání na svět, který je důsledně materialistický, dialektický a socialistický.

Podobně je tomu také v případě charakteristicky marxistického světového názoru jako názoru revolučního proletariátu. To, že marxismus je světovým názorem proletariátu ještě neznamená, že proletáři zcela přirozeně a živelně tíhnou k marxismu, že mezi marxismem a proletariátem existuje jakási absolutní, jednou provždy daná jednota. Marxismus jako světový názor proletariátu představuje učení, jehož cílem je respektování, rozvíjení a vědecké zdůvodnění oprávněnosti zájmů a potřeb proletariátu jako společenské třídy. Tuto skutečnost Lenin charakterizuje například v *Referátu o zahraniční politice na společném zasedání VI VV a moskevského sovětu* v r. 1918. „Zkušenosti obou sovětských revolucí nás... utvrdily (v tom), že nejhlubší kořeny jak vnitřní, tak zahraniční politiky našeho státu jsou dány hospodářskými zájmy hospodářským postavením vládnoucích tříd našeho státu. Tyto poučky, které jsou základem světového názoru marxistů... nám ruským revolucionářům potvrdily veliké zkušenosti obou ruských revolucí...“⁴⁵ Proletariát jako společenská a dějinná síla netvoří pouze stránku, zvláštní objekt marxistického společenskovo-vědního výzkumu. Zvláštností marxistických světonázorových výpovědí je především to, že se snaží postavit přímo „na pozice dělnické třídy“, že o světě, společnosti, lidském životě, o politice atd. vypovídají na základě perspektivy historické úlohy dělnické třídy a že celou objektivní situaci společenskou, historickou a koneckonců i přírodní hodnotí na základě kritérií, jež vyplývají z tohoto zvláštního dějinného postavení proletariátu.

Také v tomto případě se marxismus jako světový názor proletariátu jeví jako parciální určení celku marxistického světového názoru a z hlediska svého myšlenkového obsahu jako součást dialektickomaterialistického a vědeckosocialistického názorového stanoviska. Podobně jako v případě vědeckého světového názoru i zde určení „proletářský“ ještě samo o sobě nemusí vždy znamenat, že se jedná o marxistický světový názor. V prů-

⁴⁴ V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 15, str. 407.

⁴⁵ V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 27, str. 361.

běhu 19. a 20. století existovala řada filozofií a politických teorií, které učinily proletariát objektem svého zájmu a mohly by být podle tohoto objektu zkoumány nazvány obecně proletářskými světovými názory. Marxistický světový názor jako názor proletariátu však představuje zvláštní učení právě proto, že spojuje vědu s materialismem, dialektikou a učením o vědeckém socialismu. Jako názor proletariátu je všestranným světovým názorem, nespokojuje se s pouhým výkladem sociálních, politických či ekonomických aspektů života a vývoje proletariátu jako třídy, nýbrž usiluje o celkové poznání společenského vývoje, o analýzu reálných vztahů, které existují jak ve společnosti, tak také v přírodě. Jako celkový výklad světa a společnosti umožňuje také poznání stavu, v němž se proletariát jako třída nachází, a možnosti, které jsou s to tento současný stav změnit. Jako ucelený světový názor je marxismus revolucním světovým názorem.

Leninova snaha ozřejmit marxistický světový názor všestranně a vyložit jej jako univerzální prostředek poznání a hodnocení i jako nástroj praktické přestavby společnosti spadá v jedno se snahami, které již ve svých raných pracích formuloval K. Marx. *Leninova koncepce dialektickomaterialistického, socialistického, vědeckého a proletářského světového názoru tak organicky navazuje na Marxovu koncepci jednoty materialismu, reálného humanismu a komunismu.* Hlavním pojítkem mezi posledními dvěma klasiky marxistického učení je idea proletářské revoluce, kterou Marx geniálně nastínil a zdůvodnil, Lenin potom významným způsobem přispěl k její analýze, především však k její realizaci a k určení dalších cílů, které rozpracovává soudobé marxistické hnutí i marxistická věda.

Pro Lenina jako přesvědčeného marxistu-revolucionáře byla otázka šíření marxistického světového názoru a otázka jeho dalšího tvořivého rozvíjení vždy úzce spojena s konkrétními potřebami *ideologického boje*. Také s tímto aspektem se u Lenina setkáváme velice často, hlavně ve formě kritiky idealistických a pseudosocialistických společenských a světonázorových koncepcí. Leninův ideologický boj, boj za jednotu revolučního dělnického hnutí, za jeho kontinuitu, boj proti buržoazním ideologickým doktrínám probíhá za jiných společenských i kulturně politických podmínek než boj Marxův a Engelsův. Revoluční dělnické hnutí dosáhlo na přelomu 19. a 20. století významných úspěchů. V tehdejším kapitalistickém světě se prosadilo nejenom jako politická síla, nýbrž prokázalo také své přednosti kulturně společenské i mravní. Marxistický světový názor jako jádro ideologie dělnického hnutí se postupně prosazuje a dostává se do čela socialistických teorií jako důsledně revoluční učení, učení nekompromisní, jako ideologie, která na rozdíl od reformistických a oportunistických směrů a variant socialismu vytyčuje reálnou cestu k vítězství socialismu v průmyslově vyspělém světě. Roste tím autorita marxismu a vzrůstá i jeho psychologický vliv na masy dělnictva, pracujících i všech pokrokově smýšlejících lidí. Zatímco v předvečer revolučního roku 1848 čítala první revoluční komunistická organizace — Svaz komunistů pouze několik set členů, sociálně demokratické strany na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století disponují již statisícovou a dokonce miliónovou základnou členů a voličů.

Tato nová situace v dělnickém hnutí však současně vyvolává řadu nových problémů. Na dělnické hnutí působí ve větší míře než doposud různé

maloburžoazní ideově politické vlivy, projevující se jednak odstředivými tendencemi v tomto hnutí samotném, jednak šířením reformistických a revizionistických názorů na směr a program politiky dělnického hnutí i na jeho ideologii a světový názor.

Lenin podrobuje tuto novou situaci v dělnickém hnutí a základní způsoby kritiky a revize marxistického světového názoru analýze ve spisku *Marxismus a revizionismus*.⁴⁶ Vychází z toho, že první půlstoletí svého trvání bojoval marxismus proti teoriím, které mu byly „zásadně nepřátelské“. V první polovině čtyřicátých let se Marx a Engels kriticky vyrovnali s idealismem mladohegelovců. Koncem čtyřicátých let vystupuje do popředí boj proti proudhonismu. V padesátých letech tento boj vrcholí a jsou kritizovány strany a učení, které se projevily v revolučním roce 1848. V šedesátých letech se boj přenáší z oblasti obecné teorie do oblasti, jež je bližší bezprostřednímu dělnickému hnutí; jde o vyhnání bakuninismu z Internacionály. Počátkem sedmdesátých let se potom dostává na krátkou dobu do popředí proudhonista Mühlberger a koncem sedmdesátých let pozitivista Dühring. Lenin dále uvádí, že v této době vliv přímých obhájců buržoazní ideologie a filozofie, vliv reformistů na vlastní dělnické hnutí je již vcelku velmi malý. „Marxismus již nadobro vítězí nad všemi ostatními ideologiemi dělnického hnutí.“⁴⁷ Poté Lenin charakterizuje současnou situaci v dělnickém hnutí. „Když však marxismus vytlačil všechna jen poněkud ucelená učení jemu nepřátelská, začaly si tendence, projevující se v těchto učeních, hledat cesty jiné. Změnily se formy a motivy boje, avšak boj pokračoval. A tak začalo druhé půlstoletí existence marxismu... bojem proti antimarxistickému směru uvnitř marxistického tábora.“⁴⁸ Tento směr, který kritizuje „marxismus z pozic marxismu“, se sám podle výroku jednoho z jeho hlavních iniciátorů – E. Bernsteina – začal nazývat revizionismus.

Cíl Leninovy kritiky revizionistických tendencí v marxistickém hnutí a marxistické ideologie je dán snahou odhalit buržoazní podstatu tohoto politického a myšlenkového, světónázorového hnutí. Ukazuje zejména na to, že revizionismus, jakkoliv se hlásí k tradicím dělnického hnutí a k ideálům socialistické společnosti, tím že se snaží popřít a potřít revoluční charakter marxistického učení, že usiluje o proměnu marxismu v jakési liberálně reformistické hnutí, ve skutečnosti rezignuje na hlavní a konečné cíle výstavby beztržidní společnosti a dopomáhá tak upevnění mocenských, ekonomických i politických pozic buržoazie.

V Marxismu a revizionismu Lenin ukazuje také to, jak *revizionismus působí na proměny marxistického světónázorového myšlení*. Z metodologického hlediska se revizionisté orientují převážně na současné idealistické filozofické směry – na novokantovství, pozitivismus, hegelianství apod. Jejich snaha „doplnit“ marxismus některou ze zmíněných filozofických koncepcí výkladu poznání i výkladu a konstrukce světa z hlediska světónázorového směřuje v podstatě ke kritice materialistického základu mar-

⁴⁶ V. I. Lenin: *Marxismus a revizionismus*, zde cit. podle vyd. ve *Vybraných spisech*, sv. I, Praha 1954.

⁴⁷ Tamtéž, str. 62.

⁴⁸ Tamtéž, níže.

xismu. „Profesoři šli ‚zpět ke Kantovi‘ — ... a revizionisté se shovívavým úsměvem drmolili, že materialismus je dávno ‚vyvrácen‘.“⁴⁹ Podobně povrchně zacházejí s dialektikou, kterou nahrazují „teorií revoluce“, s marxistickým výkladem vědy, jež je tu pojata jenom jako mechanistické a evolucionistické pořádání a registrace faktů. Odmítají také kritiku náboženství a boj proti němu jako jedné z podstatných stránek buržoazní ideologie a náboženství prohlašují za zcela soukromou věc „ne v poměru vůči státu, nýbrž v poměru ke straně nejpokrokovější třídy“. Revizionismus popírá také historickou úlohu dělnické třídy a odmítá podstatu třídního boje. Namísto revoluční přestavby kapitalistické společnosti se přiklání k parlamentarismu a liberalisticky pojaté demokracii.⁵⁰ Revizionismus ve srovnání s ucelenou koncepcí marxistického světového názoru tak reprezentuje také „dosti ucelený systém názorů“,⁵¹ ovšem „dávno známých liberálně buržoazních názorů“. Revizionistické snahy o doplnění marxismu, o jeho „modernizaci“ představují z tohoto světónázorového hlediska ve skutečnosti návrhy, jak okleštit, rozložit a vyvrátit marxistický světový názor, jak změnit jeho univerzální, ucelenou podstatu a jak v důsledku této redukce marxistického způsobu nazírání na svět na pouhou ideologii zrušit jeho revoluční charakter.

Kritika revizionismu plní především praktickopolitické poslání. Je však současně kritikou názorových stanovisek, které protřečí vlastní marxistické teorii a především marxistické koncepci vědeckého dialektickomaterialistického světového názoru. Ani v tomto případě nelze tudíž „praktickou“ a „teoretickou“ stránku marxismu jako světónázorového učení oddělovat.

Lenin se však nespokojuje s pouhým popisem revizionismu a s čistě deskriptivním výčtem jeho základních rysů a jeho hlavních tezí. Jde mu především o to, aby vysvětlil motivy a příčiny revize marxistického učení a aby ukázal sociální, reálné společenské příčiny jeho vzniku. Jestliže marxismus jako dialektickomaterialistický světový názor tvoří myšlenkový, teoretický protějšek a protiklad buržoazního světového názoru, revizionismus Lenin charakterizuje jako názor, který vyhovuje především vrstvám maloburžoazie. Jeho myšlenková neurčitost, epigonství vůči starým autoritám filozofického idealismu, jeho pseudokritičnost, jeho extrémní radikalismus, jeho sympatie vůči parlamentarismu atd., to vše vyhovuje především „středním“ společenským vrstvám, které se sice postupně oddělují od vrstvy pracujícího obyvatelstva, avšak znovu a znovu jsou sráženy na nízkou životní a společenskou úroveň proletariátu. Tato dvojaká pozice maloburžoazie, její podstatné tíhnutí k buržoaznímu modelu společnosti jako možnému způsobu realizace vlastních společenských ambicí a zájmů a její opětovaná proletarizace způsobuje, že „maloburžoazní světový názor znovu a znovu proniká do řad širokých dělnických stran“.⁵²

Není přitom bez zajímavostí, že Lenin věnoval kritice maloburžoazních světónázorových koncepcí snad ještě větší pozornost než vlastním bur-

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Tamtéž, str. 64.

⁵¹ Tamtéž, str. 65.

⁵² Tamtéž, str. 67.

žoazním idealistickým výkladům světa a společnosti.⁵³ Také v tomto směru je patrný určitý posun problematiky, kterou řeší Lenin, ve srovnání s otázkami, jimiž se zabývali Marx a B. Engels. Boj proti maloměšťáctví je bojem podmíněným specifickou situací v dělnickém hnutí v předvečer socialistické revoluce v Rusku. Jeho aktuálnost je podmíněna neobyčejným rozmachem dělnického hnutí, tím, že politické strany orientované na prosazování a probíjování zájmů proletariátu se stávají stranami vskutku masovými. Je to současně boj za vyšší revoluční uvědomění příslušníků těchto stran i proletariátu v celku. V době, kdy kapitalismus se etabloval jako hlavní společenský systém ve většině vyspělých průmyslových zemí, v době, kdy byl také již zhodnocen a kdy byla podána jeho důkladná kritika, jde o to, aby byly vytvořeny dostatečné hybné, akceschopné síly, které tento poslední vykořisťovatelský systém dokáží zničit. Maloburžoazie se v tomto směru jeví jako brzda vlastního revolučního jednání, tedy nikoliv činitel, který stojí oběma nohama na „druhém břehu“, nýbrž společenská třída, vrstva rozkolísaných, váhajících, pochybovačných, třída, jež se na jedné straně nedokázala plně vzdát patriarchálních a ruralistických představ o společenském pořádku, která si však současně osvojuje, byť v povrchní a polovičaté podobě, vymoženosti moderního průmyslového světa. Stejně jako stojí maloburžoazie na polovině cesty mezi „venkovem a městem“, stojí také kdesi mezi buržoazií a proletariátem. Má přitom ovšem mnohem více předpokladů působit uvnitř revolučního hnutí (i ona je v jednom směru vrstvou „nespokojených“, utlačených a ponižovaných) než ti, kteří stojí zcela mimo a proti zájmům dělnictva. Má také možnost, právě díky rostoucímu počtu „středních vrstev“, využívajících některých forem pluralitního demokratismu, vlastní dělnické hnutí ovlivňovat „zevnitř“, působit na cíle tohoto hnutí, na volbu prostředků, kterými mají být dosaženy, i na to, jak tyto cíle a prostředky jsou teoreticky formulovány a zdůvodňovány. Všechny tyto důvody svědčí o naléhavosti a aktuálnosti politického, zejména však ideologického a světonázorového boje s maloburžoazií a s revizionismem jako projevem maloburžoazních politických i ideologických zájmů. Jestliže Lenin klade boj proti maloburžoaznímu světovému názoru na jedno z nejpřednějších míst, jestliže svádí boj s revizionisty po celou dobu své tvůrčí teoretické i praktickopolitické činnosti, má k tomu důvody nikoliv osobní, nýbrž objektivní, vyvolané společenskou situací a vlastním historickým vývojem kapitalismu v Rusku i v ostatních evropských zemích. Snaha o další rozvinutí marxistické světonázorové teorie na pozadí ideologického boje s buržoazií a hlavně maloburžoazní ideologií tvoří tak další podstatný znak tohoto světového názoru.

⁵³ Také v tomto směru se projevuje Leninův hluboký cit a smysl pro podstatné, typické projevy buržoazního a maloburžoazního ideologického a teoretickopolitického myšlení. Leninovi nejde o pouhou kritiku buržoazního myšlení „o sobě“, nejde o akademické spory, nýbrž o zcela aktuální problémy. Těmi jsou zejména v předvečer socialistické, proletářské revoluce především otázky akceschopnosti dělnického hnutí a jeho připravenosti pro revoluční změnu dosavadního kapitalistického společenského řádu. Srov. *Marxismus a revizionismus, Krok vpřed, dva kroky vzad, Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci, Stát a revoluce* apod.

Třídni charakter marxistické světonázorové orientace promítnutý do zvláštní koncepce vědeckého dialektickomaterialistického světového názoru, který zcela vědomě usiluje o organické spojení třídniho hlediska s poznatky a metodami moderní vědy, tedy názory, které rozpracovávají klasikové marxismu-leninismu, dosvědčuje *odlišnost nejenom myšlenkového obsahu marxistického a buržoazně idealistického světonázorového učení, nýbrž také zásadní rozdíl v samotném přístupu k řešení světonázorové problematiky, rozdíl, který se projevuje ve výkladu pojmu světový názor a v určování jeho dalších terminologických přívlasktů. Až na vcelku malé výjimky⁵⁴ buržoazní filozofové, sociologové a historikové, tedy ti, kdo se zabývají „teorií“ světonázorového myšlení, chápou každý „světový názor“ bez rozdílu jako v podstatě iracionální, ideologický (rozumí se nevědecký) projev individuálního, popřípadě také společenského vědomí. Zvláštní případy, kdy vědecká vypořádání se nějak shoduje s určitou výpovědí světonázorové povahy, považují za jev nahodilý. Nárok každého světového názoru na univerzální výklad světa se zde staví do protikladu vůči partikularismu vědeckého poznávání a domnělé neschopnosti speciální vědecké práce dospívat k objektivně pravdivým poznatkům obecné povahy. Světový názor stojí mimo vědu (někdy také „nad“ vědou) a věda mimo světový názor. Důsledkem tohoto pojetí je pak buď světonázorový relativismus, nebo voluntární a iracionalistická absolutizace jednoho světonázorového hlediska bez ohledu na to, zda tu existují důvody racionální a skutečně vědecké povahy. Světový názor a věda představují podle tohoto stanoviska dvě rozdílné a nepřevoditelné formy přístupu ke světu a dva zcela rozdílné a odlišné způsoby hodnocení. Buržoazní světonázorové stanovisko tak představuje pojetí, které předpokládá partikularismus světového názoru stejně jako omezuje a zužuje oblast působení a kompetence vědeckovýzkumné činnosti. Pokud věda přece jen zkoumá, studuje světový názor, potom tak činí jedině jako „teorie světových názorů“, jejímž výlučným posláním je třídění, popis, typologie světových názorů bez ohledu na to, zda se jedná o stanoviska progresivní či reakční.*

Leninův a také Marxův a Engelsův názor na revoluční světonázorovou koncepci je ve srovnání s tímto buržoazním popisem světových názorů vybudován na zcela jiném základě. Ze způsobu použití pojmu světový názor v dílech klasiků marxismu-leninismu vyplývá, že „světový názor“ představuje kategorii mnohem širšího a univerzálnějšího dosahu a významu, než jaký má tento pojem v nemarxistických buržoazně filozofických a so-

⁵⁴ Interpretace světového názoru jako v celku iracionální formy individuálního a společenského vědomí se projevuje hlavně v německé duchovně filozofii. Francouzský sociolog E. Durkheim a novodobá anglosaská sociologie (Horowitz, Gouldner) projevují naopak více pochopení pro sepětí světonázorového myšlení s vědou. Staví také do popředí potřebu „angažované“ vědy, která se nevzdává hodnotících a tím také světonázorových stanovisek, bere naopak za tato stanoviska odpovědnost. Tento kladný vztah ke světonázorovému myšlení se ovšem uskutečňuje stále na pozicích buržoazní světonázorové orientace; přes všechna pozitivní hodnocení „angažovanosti“ jde většinou o pozitivní hodnocení liberálně kapitalistického a společenského zřízení. Vlastní světonázorová stanoviska těchto sociologů se tak v zásadě a v tom podstatném příliš neliší od postoje buržoazních „kritiků“ světonázorového myšlení.

ciologických světonázorových teoriích i v buržoazně světonázorových koncepcích. Marxismus pojem převzal ze souboru kategorií německé klasické filozofie, zásadně však změnil jeho myšlenkový obsah a v důsledku toho i hodnocení významu světového názoru jako takového.

ПОНЯТИЕ МИРОВОЗЗРЕНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ КЛАССИКОВ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА

Автор исходит из общезвестного факта, что понятие мировоззрения с точки зрения своего возникновения и первоначального философско-идеологического содержания тесно связано с буржуазной, прежде всего немецкой философией начала XIX в. В этой связи автор ставит вопрос, как понятие мировоззрение, что касается содержания, изменилось, став категорией марксистской философии. Ответ он ищет прежде всего в трудах основателей и классиков марксистско-ленинской философии и пытаясь показать, как Маркс, Энгельс и Ленин поняли содержание этого понятия, или какими новыми терминологическими средствами специфицировали особенности и характер своего собственного учения о мировоззрении.

С именем Маркса по традиции связано понятие мировоззрение как „квинтэссенция эпохи“ и далее как способ „практического духовного овладения миром“. В этом случае речь не идет об определении черт марксистского учения о мировоззрении, а о применении историко-материалистического метода для изучения систем мировоззрения, которые появлялись и развивались в течение всей истории общества. Для определения собственных марксистских мировоззренческих позиций Маркс, как правило, термином мировоззрение не пользуется. Везде, где мы могли бы в настоящее время воспользоваться этим термином, встречаем в работах Маркса другие, более конкретные термины, например: материализм и идеализм, диалектика и метафизика, коммунизм и капитализм, наука или подлинная наука и идеология и т. п.

Однако, эти терминологические особенности не могут быть по мнению автора предпосылкой того, чтобы противопоставлять философию исторического материализма Карла Маркса более поздним работам по науке об обществе Ф. Энгельса и В. И. Ленина, где под понятием мировоззрение и прежде всего материалистическое научное мировоззрение подразумевается именно общее обозначение марксистского учения в целом. В этом сказывается внутренняя связь учения Маркса о единстве реального гуманизма, материализма и коммунизма с концепцией марксистского мировоззрения, как диалектического и исторического материализма, с одной стороны, и коммунистических убеждений, с другой стороны, Ф. Энгельса и В. И. Ленина.

Затем автор занимается анализом понятий мировоззрения в работах „Анти-Дюринг“ и „Людвиг Фейербах и конец немецкой классической философии“ Ф. Энгельса. Здесь видно, что понятие марксистское мировоззрение отличается у Ф. Энгельса прежде всего стремлением понять мировоззренческую направленность марксизма на осуществление единства революционной теории и практики. Диалектико-материалистическое мировоззрение и мировоззрение как коммунистическая убежденность здесь не рассматривается как две мировоззренческие точки зрения — „научное“ и „идеологическое“ или же классовое, а как два аспекта одного последовательно революционного мировоззрения пролетариата, отличающегося одновременно с научной и общественной классово пристрастной направленностью.

В третьей части критически рассматриваются некоторые попытки ложно толковать сущность марксистской мировоззренческой теории. На примере К. Каутского, М. Адлера и К. Корша автор показывает, с одной стороны, опасность одностороннего натуралистического понимания марксистского мировоззрения, а, с другой стороны, стремление изъять марксистское мировоззрение из числа марксистских философских категорий и тем самым свести марксизм на целом к удобоприемлимой и в определенном смысле надпартийной и надклассовой „теории общества“.

Последняя часть статьи посвящена категории мировоззрения в творчестве В. И. Ленина. Автор подчеркивает в особенности стремление понять марксистское мировоззрение как „цельное“, „последовательно социалистическое“, „диалекто-материалистическое“, прежде всего как „научное мировоззрение“ революционного пролета-

риата, как мировоззрение авангарда рабочего класса — коммунистической партии. На анализе отдельных аспектов направленности марксистского мировоззрения автор показывает, что В. И. Ленин не только завершил и обобщил мировоззренческое учение марксизма, а одновременно углубил его в некоторых важных направлениях. Ему принадлежит та заслуга, что марксистское мировоззрение, как последовательно научное мировоззрение, стало рассматриваться не только в своем назначении критики ненаучных мировоззренческих систем — религиозного мировоззрения и разных вариантов идеалистических и иррационалистических буржуазных мировоззренческих „теорий“, а стало основой позитивного толкования всех процессов, проходящих в природе и обществе. Не мала заслуга Ленина в том, что он применил диалектико-материалистическое мировоззрение в качестве средства и цели важных перемен в воспитании широких масс трудящихся, что он принципиально однозначно указал на неизбежность воспитания мировоззрения как составной части и как орудия общих перемен образа жизни в социалистическом обществе. В этом отношении В. И. Ленин, творчески продолжает развивать как мысли Ф. Энгельса и его концепцию мировоззрения как единства диалектико-материалистического толкования процессов объективной реальности и коммунистических убеждений, так и учение К. Маркса о всемирно-исторической роли пролетариата и неизбежности революционной перемены мира в соответствии с пониманием и познанием его объективных материальных перемен и процессов развития.